

Parasztok

ERDEI FERENC MŰVÉNEK AKTUALITÁSA

1938-ban, amikor a *Parasztok* megjelent, Magyarországon a lakosság több mint fele — 56 százaléka — közvetlenül földművelésből élt. Ebből — 1930-as statisztika szerint — körülbelül 25 ezren 100 holdnál nagyobb birtokon gazdálkodtak, 0—10 holdon körülbelül 2 millióan, s 1 millió 800 ezer körüli volt a földnélküliek száma. Ezek a számok magukban is mutatják, micsoda nyomorban élt a parasztság. Hisz szám szerint a lakosság több mint felét alkotta, s e fél felének talpalatnyi földje sem volt! Ugyanakkor az akkori állapot egy nem is kicsi úri rendnek nagyon, s egy viszonylag széles polgári rétegnek meglehetősen kedvezett, úgyhogy minden erővel s fortélyal igyekeztek fönntartani vagy legalábbis őrizni, amíg lehet. Ebben a válságos, pattanásig feszült helyzetben mondotta ki Erdi Ferenc, hogy „*parasztoknak lenni most már nem lehet!*” De ha egy ország lakosságának több mint fele nem élhet többé úgy, mint ahogyan él, akkor ott a társadalom szerkezete gyökereiben kell megváltozzék. Erdi Ferenc megállapítása az adott helyzetben forradalmi követelés, sőt: forradalmi jelszó volt. A *Parasztok* — íme az aktualitása a megjelenése idején — ezt a forradalmi követelést igazolja tudományos, történeti és szociológiai módszerrel. És egyben vallomás is, megrendítő szépségű.

Egy válságos társadalmi helyzet elemzése és megértése tehát az író feladata, s így a szokásos szociológiai és történeti tanulmányoknál pontosabban kell meghatározni a vizsgálódása tárgyát, hisz következtetései életbe-húsba vágóak. Mindenekelőtt azt a tévedést kell eloszlatnia, amely a parasztságot a földműveléssel azonosítja. Különleges feltételek között kell történnjen a földművelés ahhoz, hogy parasztság képződhessék. És ezek a feltételek se nem természetesek, se nem mindenütt meglevők. És nem is „természetiek”, hanem társadalmiak és történetiek. Az ősrégi mezőgazdasági termelés egyik újabb lehetséges formája a parasztság; különleges gazdasági és társadalmi helyzethez való kollektív alkalmazkodás, mely megteremtette a maga külön, sajátos kultúráját. Eppen ezért lényege szerint a parasztság mindenütt egyforma, hisz azonos szocio-kulturális adaptáció terméke, s ez az azonoság erősebb bármiféle földrajzi, faji, nemzeti vagy vallási különbségnél. Életének kommunális és kulturális keretei azonos téma ezernyi variációjaként foghatók föl. Így azután a parasztság valóságos „társadalom a társadalomban”: ahol egyszer kialakult, ott viszonylag önállóan él, és csak jól meghatározott pontokon lép cserekapcsolatba a másik társadalommal. „Sommásan: olyan szolgarend a parasztság, amely maga is beletörődött az igába, s nemcsak a fölöttük uralkodó rend törvénye, erkölce, konvenciói tartják egybe és szolgálatba szorítva, hanem maguk is hasonló szabályokkal kötik magukat.” Különös „társadalmi szerződés” szabályozza a parasztság társasági helyzetét: önként vállalt egy reakényszerített termelési helyzetet, hogy emberi méltóságának maradványait vagy legalább illúzióját megőrizhesse, „s idővel a szabadságait is kifejlesztette”. Így oszlott a társadalom két egymástól valóságos fallal elválasztott világra, urakra s parasztságra, s egyikből a másikba csak előbbi mivoltából való kivetkezés árán léphet az ember. Más kapuk és utak is

nyílnak persze a falon, hisz a két világnak szüksége van egymásra; a „szerződés” értelme is ez. „Ám legyen akármiféle a közlekedés úri és paraszttartomány között, nem más annak az értelme, mint a falakat emelő ősi szerződésé: megtartani a két-felém osztott világ rendjét.” Ez a szétválászás azonban egyáltalán nem jelent változatlanlanságot. A parasztság — hangsúlyozza ismételten, a kor romantikus elképzelései ellen szegülve Erdei Ferenc — „nem örök, hanem nagyon is változó: társadalom a társadalomban, tehát kétszeresen alá van vetve a változásnak”. Hisz változik a nagyobb társadalom is, „melynek a parasztság társadalma is egyik összetevője. Megváltozik termelőrendje, idomul uralmi szervezete, átalakulnak emberideáljai és vele változik a parasztság is. A nagy társadalom változásai szerint módosul a paraszti állapot és ehhez igazodik a belőle való kiemelkedés”.

Épp ezért elsőrendűen fontos a parasztság történeti kialakulásának a megértése. Hisz nyilvánvaló, hogy csak a történelmi fejlődés meghatározott fázisaiban beszélhetünk parasztsokról. Semmiképpen sem tekinthetők például parasztsoknak a primitívek. „A primitív gyűjt, vadászik és úgy folytat földművelést vagy állattenyésztést, hogy az tökéletesen egyértelmű azzal a rablógazdálkodással, amit az erdők és mezők vadjaival folytat. Ez az igazi különbség: a parasztság gazdálkodása embernyomorító és természetiszterelő őstermelés, a primitíveké pedig emberkímélő és természetrabló vad termelés.” És ugyanígy nem paraszti a nomád gazdálkodása sem, noha már nem is igazi rablógazdálkodás: az utóbbi alól fölszabadítja a nomád pásztort „a végtelen pusztákon való kóborlás”. Így urat sem ismer maga fölött, s paraszt sem lehet. Ám nomádokból válhatnak parasztsok — igaz, urak is —, és parasztsok is visszaalakulhatnak nomádokká. „A Magyar Alföld mezővárosai nomád visszacsából születtek, parasztságot ma is megőrizték a nomádság türelmetlen szabadságát, és nem is voltak alázatos jó parasztsok egy pillanatig sem.”

Tán ezért lehettek nehéz sorban is jó európaiak? Hisz a parasztság a nagy európai népvándorlások nomádjaiból keletkezett. Legalábbis igazi parasztsok nincsenek egyebütt, csak Európában. Másutt voltak s vannak szolgák és szabad földművelők, ezek azonban csak „oldalági rokonok”, paraszt belőlük sehol sem lett és nem is lehet. Nem lehet, mert nincs semmi értelme. Európában ugyanis a parasztság kialakulása a gazdasági és kulturális fejlődés feltétele volt, „mert a parasztság megbékélése és sorsába való beletörődése megalapította azt a békét, melyben állandó megszokás nélkül megindulhatott a munka.” A „Pax Romaná”-t fölvaltató „Pax rustica” mint az európai civilizáció alapja — a mai modern mezőgazdaságtörténet-írás nagy, centrális témája — így jelenik meg jóval Lynn White előtt Erdei Ferencnél. S abban is a modern történetírás elődjének tekinthető, ahogyan a jobbagység parasztsággá fejlődését tárgyalja.

Erdői Ferencet persze elsősorban nem a történetírói szempontok érdeklik; ő azért dolgozza ki oly gondosan a jobbagy és a paraszt idő- s társadalombeli összefüggéseit, mert a mai helyzet csak a történeti fejlődésből érthető meg. Nem a magyar parasztság akkori s történeti helyzetéből általánosít, még csak nem is „ideáltípusokat” keres. Ma, Jurij Lotman és Julia Kristeva munkái nyomán leginkább tán úgy mondhatnánk, hogy a *Parasztok*ban a szerző kultúrpolitológiai eszközöket alkalmaz, illetve terem meg. És ebből az aspektusból azonnal érthető, hogy a paraszti életforma és kultúra kényszerek hatását elfogadó és magába építő egyensúlya csak a jobbagylét alap-kiegyensúlyozatlanságainak tükrében tárja föl finom részleteit s értelmét; „a paraszt világrendet örökbeahagyó jobbagyság történeti le-tűnése és a parasztság megszületése a legérdekesebb mozzanata az újkori történelemnek s a parasztság szempontjából egyértelmű összes létkérdéseinek a fölvető-désével”. A jobbagyfelszabadítás — inkább az urak, semmint a parasztsok érdekében — mindenütt csak szentesített egy hosszú, emberi alapjaiban homogén, ám a tájtól s a környező társadalomtól függően néhány nagy típus szerint végbement folyamatot.

A paraszttársadalmak fejlődésében mindenütt és mindenkor a termelés és a termékenység törvényei uralkodtak. A paraszttársadalom alapegysége, a család egyesíti magában a kettőt. S olyan erősen, hogy egyén a paraszti termelésben el-

képzeltetlenn. A következő egység, a családokból összetevődő különféle beosztású parasztközség egyben a legnagyobb is, „amelyen túl már nincs is parasztösszefüggés. A község határain túl hasonló, de részenként egymással össze nem függő paraszttársadalom végtelensége következik”. Nemzetek, népek, egyházak és pártok nem a paraszttársulásai; kívánságaiknak s vezetésüknek alávetik magukat, de életüket nem ezek, hanem az a jellegzetesen termeléscentrikus elv irányítja, „hogyminden dologban annak legjobb tudója vezessen, s annak legjobb szervezete tartson rendet”. „Olyan a parasztlelet minden vonalon, mint a színjáték. Dráma, amelyben minden szereplő számára pontosan elíratott a szerep, s minden rögtönzés csak egy-egy nyitva hagyott hézagban juthat szóhoz”.

Szigorúan meghatározott szocio-kulturális rendszer a paraszti civilizáció. Funkcionális, teljesen a termelés és a „tenyészet” szolgálatában áll. A paraszt „minden civilizációs teljesítménye annak az eszköze, hogy javai és utódai bőségesen teremjenek”. Termelnie kell, nap mint nap döntenie s cselekednie egy többnyire ellenséges és számára mindig érthetetlenül bonyolult világban. Ennek megfelelően tudása sem hasonlíthat a felső világ tudományához. „Nem elvont és fogalmi ismeretrendszer, hanem a jelek és jelentések tudománya. A paraszt semmit nem vonatkoztat el a konkrét helyzetektől és jelenségektől, ellenben ezeket, mint jeleket tartja számon s régebbi tapasztalatok után következtet a jelentésre és a következményekre. Ilyen gondolkozás mellett természetesen nem tárgyi tudás fejlődik ki, hanem egy többé kevésbé bizonytalan tájékozódás kultúrája.” A paraszttok tájékozódás jellegű tudása „helyzetigazságokat” kifejező jelentések rendszerezésére alapul. S hasonlóképpen művészetük különféle „élethelyzetek” díszítése vagy művészi formája. S végső soron ünnepek, melyben „mindenki számára különleges világossággal jelenítik meg sorsuk értelmét és tartalmát. A művészet a legszabadabb tája a parasztleletnek, itt legkevésbé a közvetlen kötöttség, s itt szólal meg legtisztábban az ember. Éppen ezért, ahol egyáltalán paraszttok már az emberek, ott már van művészet is valamilyen formában”.

Ám az, hogy milyen formában paraszttok az emberek, ezeken az általános vonásokon túl igen erősen különbözik korok s tájak szerint. Aszerint, hogy milyen társadalomba és szellemi klímába illeszkednek. Erdei Ferenc gyorsan végigtekint Nyugat-Európa elpolgárosodott s mezőgazdasági szakmunkásokká fejlődött paraszttjait, Észak paraszttí irányba kanyarodott polgári fejlődését, Dél — történelmileg és társadalmilag — integrálódott kultúrparaszttjait, Kelet-Európa népi demokratikus lehetőségeit, hogy annál világosabban mutathassa be az összehasonlítás fényében a „közép” — Lengyelország, Magyarország, horvátok — paraszttjainak mély és a parasztság kereteiben immár föloldhatatlan válságát. Míg ugyanis Európa többi területén így vagy úgy, de nagyjából összhangban állott a parasztság és az egész társadalom fejlődése, addig a közép parasztság hosszú és viszonylag intenzív fejlődése során a maga keretei között sokkal messzebb jutott, mint a különféle félféudális kötöttségekben megrekedt társadalom egésze. Úgyhogy „kimerítette a fejlődés paraszttí lehetőségeit, és eljutott arra a fokra, amikor már csak magasabb szintű lehetőségek és egy egészen más társadalmi rendszer hozhat megoldást számára”. Ez a könyv alapvető tétele. Miután levezette, Erdei Ferenc egy sor ellenpéldával is igazolja igazságát: bemutatja a parasztságból való különféle menekülési kísérletek reménytelenségét, s a túlrejt paraszttí kultúra elfajulásait: összezavarodását és értelmetlenné válását, degradálódását a termelés és a termékenység szempontjából egyaránt. Szól a parasztságon belüli társadalmi differenciálódásról is, amit szintén az elfajulás jelenségeihez sorol. Sok szempontból ez a könyv legérdekesebb része, mégsem szükséges az ismertetése. Egyrészt megállapításai s fölfedezései rég közkinccsé váltak, úgyannyira, hogy többnyire már a forrást is ellefejtik idézni. Másrészt a „közép parasztságnak” gyötrő dilemmáin rég túllépett a történelem, s a társadalmi struktúra gyökeres megváltozása a másik oldalról, a jövő felől igazolta Erdei Ferenc forradalmi tételét.

Ez ma a könyv elsőrendű, fontos aktualitása. Ezáltal része, fényes pontja közelmúltunk történetének; ahogy a jelen hasonmáskiadás szakavatott utószava is hang-

súlyozza a *Parasztok* fogadtatásáról szólva. Nem vesztett azonban a könyv általános érdekességéből sem. Ellenkezőleg, éppen ma nagyon is tanulságos lehet. Hiszen Nyugat, Dél és Észak parasztjai rég nem olyan nyugodtak s boldogok már, mint a könyv megírása idején. Valami különös túlfeljődési válság kínozza a tőkés Európa parasztságát: a régínél sokkal kevesebben is olyan sokat termelnek, hogy az állam hozzájárulása nélkül képtelenek termékeiket gazdaságosan értékesíteni. S növeli a gondokat, hogy most már — az ötvenes és hatvanas évekkel ellentétben — ha akarják, se hagyhatják abba a földművelést, mert a hetvenes években az ipar is munkaerő-felesleggel küszködik. A földművelés, úgy látszik, ott is „eljutott arra a fokra, amikor már csak magasabb szintű lehetőségek és egy egészen más társadalmi rendszer hozhat megoldást”.

Sokkal súlyosabb azonban a helyzet a fejlődő világban, ahol a mezőgazdasági termelés növekedése képtelen versenyezni a népszaporulattal. A jelenlegi közép-afrikai nagy éhínség ügylehet szörnyű jele a trópusi területeken egyébként is igen kényes élelmezési egyensúly teljes lokális összeomlásának. Megoldásként sokan a mezőgazdaság intenzív fejlesztését szorgalmazzák, ám nyilvánvaló, hogy európai vagy amerikai módra, vagy éppen a helyi primitív agrikultúra kiterjesztésével — mint a hatvanas években sok helyütt történt — nem sok jó érhető el. Gondosan mérlegelt és a helyi feltételekhez alkalmazott komplex megoldásoktól várható egyedül siker. A parasztság fejlődésének s jellegzetességeinek Erdei Ferenc-féle speciális analízise ebből a szempontból is igen tanulságos lehet.

Végül különösen és több szempontból is érdekes a könyvnek minden sora, mely a parasztság kultúraelméleti problematikájáról szól. Mert különös az, hogy bár a parasztkultúra a paraszti életformával együtt Európa-szerte, nálunk is, véglegesen meghalt, valahogyan mintha mégis élne belőle valami. Nemcsak úgy, hogy a népművészet alkotásait megtanultuk a nagy művészeti provinciák — a gótika, a reneszánsz, a barokk, a japán művészet — remekeivel egyenrangúakként tisztelni. Úgy is, és ez tulajdonképpen az érdekes, hogy az ezerféleképp bonyolult világ mindent elárasztó információáradatában kezdi rangját s megbecsülését visszanyerni az a tájékozódáscentrikus kultúra, amely „nem vonatkoztat el a konkrét helyzetektől és jelenségektől, ellenben ezeket, mint jeleket tartja számon”, s melyben nap mint nap fontosabbá kezd válni „a jelek és a jelentések tudománya”. „Divat” lenne csupán? Vagy volna más jelentése is? Hiszen az okok ismerete nélkül is nap mint nap dönteni kell az embernek, föl kell ismerni helyzetigazságokat, s el kell fogadni helyzeteket. Kényszereket is, és meg kell tanulni „vállalni és legyűrni a munkát úgy, ahogy kínálkozik, csak éppen a hozzányúlásban lenni okosak és leleményesnek. Helytállani és megfogni a dolgot, ez a mesterségünk titka, és ha úgy nézzük, mint mesterséget, akkor már nem olyan nehéz, sőt inkább jölesik, azt pedig nem nézzük mindig, hogy bizony le nem rázható kötelességünk is”.

Sokféle és nehezen kibogozható a társadalom élete, szerteágazóak a tényészet törvényei. Könnyen meglehet, hogy az élők társadalmi jelenlétét determinálja a holtak aktualitása. Nem valami misztikus, netán romantikus értelemben. Nem. Egyszerűen úgy, ahogyan Veres Péter írta a *bölcs és balgatag őseink* bevezetésében: „Az emberfajnak megadatott, hogy bár megmagyarázhatatlan de absztrahálni tudó értelmével és magacsinálta-teremtette eszközeivel kézben tarthatja, és — a lehetőségek határain belül, amelyek ha elvileg nem is végtelenek, de egyelőre áttekinthetetlenül sokdimenziójúak — formálhatja a jövő sorsát. Legalábbis: most még nem tudjuk, hogy miben igen s miben nem, hát úgy általában hihetjük, hogy igen”. (*Akadémiai Kiadó, 1973.*)

VEKERDI LÁSZLÓ